

УДК 38.10.11

Тетяна Білан

МОДЕЛЬ ЛЮДИНИ В ІНТЕРАКЦІЯХ ЛІТЕРАТУРНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ

У статті наголошено, що проблема людини в інтеракціях літературно-філософської традиції є аксіологічним імперативом та провідним об'єктом філософських роздумів на шляху усвідомлення духовно-культурного буття суспільства. Констатовано, що літературно-філософська традиція несе на собі відбиток загальнокультурних процесів та має специфічні риси, пов'язані з духовним і моральним аспектом тієї чи іншої доби, із своєрідним переосмисленням у свідомості відповідної часової картини світу.

Ключові слова: людина, свідомість, літературно-філософська традиція, буття.

T. Bilan. Model of man in the interactions of literary-philosophical traditions

The article accentuates that the problem of human interaction in the literary-philosophical tradition is an axiological imperative and a leading object of philosophical reflection on the way to understanding the spiritual and cultural life of society. It is ascertained that the literary-philosophical tradition bears the imprint of general cultural processes and has specific features related to the spiritual and moral aspect of a certain historical period, with a kind of rethinking in the consciousness of a certain time pattern of the world.

Key words: man, consciousness, literary-philosophical tradition, being.

T. Bilan. Модель человека в интеракциях литературно-философской традиции

В статье отмечено, что проблема человека в интеракциях литературно-философской традиции является аксиологическим императивом и ведущим объектом философских размышлений на пути осознания духовно-культурного бытия общества. Констатировано, что литературно-философская

традиция несет на себе отпечаток общекультурных процессов и имеет специфические черты, связанные с духовным и моральным аспектом той или иной эпохи, со своеобразным переосмыслением в сознании соответствующей временной картины мира.

Ключевые слова: человек, сознание, литературно-философская традиция, бытие.

Суспільство ставить перед нами завдання бути не тільки неповторною особистістю, носієм загальнолюдських цінностей, глибоких і різноманітних знань та високої культури, а й прагнути до втілення в собі людського ідеалу. Проблема людини у філософії є аксіологічним імперативом та провідним об'єктом філософських роздумів на шляху усвідомлення духовно-культурного буття суспільства. Власне, це дає нам можливість говорити про інтелігенцію, що здатна творити те самобутнє, корені якого криються у сутності культури української нації, які в змозі відтворити національну самосвідомість крізь призму філософії, мистецтва, педагогіки, політики.

Предметом дослідження статті є аналіз історико-філософського аспекту ідеалу людини в літературній традиції, що стає продовженням історико-філософських досліджень, присвячених проблемі формування особистості, зокрема проблем морально-етичного аспекту (А. Бичко, М. Култаєва, К. Шварцман). У змісті статті ми беремо також до уваги широке розуміння сутності виховання, особливо в контексті проблем формування людини, що простежується в працях І. В. Бичка, П. І. Гнатенка, В. С. Горського, В. Г. Табачковського, В. І. Шинкарука; осмислення проблем ідеалу, концепції національного виховання (І. Зязюн, Г. Волинка, О. Вишневський, Ю. Руденко, Ю. Римаренко). Важливим чинником для всебічного осмислення моделі людини є розгляд філософії національної ідеї в контексті непрофесійної сфери української філософії, зокрема художньої літератури (А. Бичко, О. Забужко, П. Кралуц).

Метою і завданням дослідження є виявлення особливостей трактування моделі людини крізь призму літературно-філософської взаємодії, аналіз художньо-філософського відображення в літературній, педагогічній традиції національних, світових, загальнолюдських ідеалів. У філософській думці відомі різні дослідження щодо трактування проблеми людини, підтвердження цього є весь розвиток людської культури, що ґрунтовно відображений

у картинах світу різних історичних епох. Так, коли в Античному космогонічному світобаченні виокремлюється розуміння людського ідеалу як “людини розумної”, а Середньовіччя розробляє складну систему аскетизму, що опиралася на ідеал “людини духовної”, то в епоху Відродження виникає ідеал Титана, що поєднує в собі могутність Всесвіту. Разом з Просвітництвом повертається *Homo sapiens*, хоч і в іншому “наповненні”, а під певним впливом позитивізму з’являються *Homo Faber* (людина, що творить), *Homo ludens* (людина, що грається), *Homo consumer* (людина, що споживає). Поряд з цим від романтизму і до постекзистенціалізму все більше “наповнюється” образ “людини екзистенційної”.

Серед численних питань, які становлять панораму освітнього процесу в цілому, одним із найважливіших є питання його змістового наповнення. У змісті освітнього процесу відображається оцінка людиною світу, власних можливостей та шансів, проектування бажаних ситуацій у житті, формування цілей та цінностей, усвідомлення своїх інтересів. Проблема формування світоглядних орієнтацій крізь призму педагогічного процесу – це проблема, яка не піддається чіткому аналізу, адже будь-яке знання стає елементом світогляду, якщо це знання орієнтоване на буття людини і бере участь у формуванні її життєвої позиції, а “освіта традиційно розглядається як цілеспрямований процес виховання і навчання особистості в інтересах суспільства і держави” [5, с. 5]. Крім знання “технологічних особливостей” формування тих чи інших рис людської особистості (на що і спрямований весь освітньо-виховний процес у цілому), найголовнішим, на наш погляд, є проблема визначення тих світоглядних орієнтирів, які становлять сутність так званого “виховного ідеалу”. Як відомо, навіть у найпростіших формах праці завжди присутній не тільки “проект” тих дій, які допоможуть зробити цю працю, а й те, що становить саму сутність дії – чітке уявлення про результат, який планується отримати. Тим більше це стосується й такого складного “предмета”, як майбутній член суспільної спільноти. Але ж, як це визначили сьгоднішні педагогіка, соціологія, філософія, уся ця проблема опирається саме на світоглядно-філософські принципи педагогічного процесу в цілому. Тому проблема виховного ідеалу, яка, в основному, зафіксована в конкретно-педагогічних знаннях, виходить за її межі й набуває певного світоглядно-синтетичного, тобто філософського змістового наповнення. Перебудова життя, – наголошує професор О. Вишневський, – а в царині освіти – навчально-виховному

процесі – це передусім перехід до віри в інші ідеали, а відтак і до життя, зорієнтованого на них. Ідеал – це вічний, досконалий, але недосяжний взірець. Він є стимулом для особистої і громадянської діяльності, він живить наше буття, зміцнює моральні устої, підтримує сумління. Ідеал – уявлення про взірець людської поведінки і стосунки між людьми, що виходять із розуміння мети життя. “Як виховний ідеал маємо... ідеал повноцінної, отже творчої, індивідуальності із власним поглядом на світ, із бажанням змагатися з іншими людьми...” [4, с. 154]. За умов національного відродження української культури, зміни соціальних орієнтирів більш високі вимоги висуваються перед окремою людиною, її потребами, бажаннями. Стає зрозумілою роль кожного індивіда, особистості як активного творця нового. Оскільки людина народжується і живе в конкретному національному середовищі, що вирізняється серед інших своєю мовою, культурою, звичаями, вона проймається розумінням особливостей свого народу, етносу, нації. Загальноприйнятим стало твердження І. В. Бичка та А. К. Бичко про те, що риси ментальності українського народу виявляють себе у спрямованості на внутрішній, емоційно-чуттєвий світ людини, у якому панує не холодний раціональний розрахунок “голови, а жагучий поклик серця”. Саме тому говорять про кордоцентризм української ментальності; особистісний підхід до тлумачення реальності, що утверджує гармонійне розмаїття буття, та ще одну рису української світоглядно-філософської ментальності – антеїзм, у якому розкривається така особливість, як зрощення, злиття людини з природою, ненькою-землею. Український мислитель Г. Ващенко вважав, що ідеал не може бути постійним, він має вдосконалюватися, адже розв’язуючи питання про цілі виховання сучасної української молоді, ми мусимо рахуватися не лише з нашими традиціями, а й з тими завданнями, що ставить перед нами сучасне і майбутнє, а також прийняти до уваги психічні властивості нашого народу, як позитивні, так і негативні. Перші треба розвивати, другі усувати або принаймні ослаблювати. Ідеал об’єднує ціннісні орієнтації, життєві принципи і плани, рівень домагань, задуми і вчинки у цілісну лінію життєвої поведінки людини. Формування його залежить від виховання, умов життя і діяльності, від особливостей її власного досвіду. Залежно від сфер життєдіяльності формуються суспільні, політичні, національні, естетичні ідеали особистості.

Основу ідеалу національного виховання становлять загальнолюдські (моральний закон творення добра, боротьби зі злом, по-

шук правди, справедливості тощо) й національні цінності, які стали духовним надбанням народу. Саме тому потрібне осмислення ідейних основ українського національного виховання та виховного ідеалу, що випливає з них, одночасно виникає потреба зазирнути в творчу спадщину діячів української культури, яка містить безперечний виховний потенціал, котрий нам потрібно виявити, проаналізувати, ідентифікувати з епохою створення й сьогоднішнім днем, при цьому витлумачуючи цей потенціал з урахуванням особистості і перипетій долі автора, контексту епохи, усього створеного ним до і після аналізованого твору. Але для цього необхідне не тільки загальне розуміння питань, а й розуміння світоглядно-філософських поглядів тих мислителів, які особливо активно вплинули на вироблення ідеалів національної культури.

В сьогоднішній ґрунтовний вивчення потребують ті філософські тенденції української літератури, які є важливими чинниками художньо-естетичного поступу національного письменства в загальноєвропейському контексті. Відповіді на актуальні нині питання – питання сенсу людського життя, людини в світі, питання стосунків між людьми – шукає література як одна з найважливіших форм художньої свідомості. Проблема людського буття є точкою стикування та художньої думки, власне, вона й зумовлює інтеграцію художнього та філософського мислення. У свою чергу, художньо-філософська модель світорозуміння, будучи історично змінною, детермінується особливостями соціального й національного життя народу, цілим рядом чинників етнопсихічного, культурно-естетичного та морально-етичного характеру. Яких би проблем не торкалися українські мислителі, в епіцентрі зображуваного залишається людина. Потрібно зазначити, що проблема людини, і є основним полем взаємодії філософської та художньої думки. Перед культурою сучасності стоїть завдання – відтворити діапазон шукань людини нашого часу, виявивши при цьому не тільки суперечності, але також і перспективу майбутнього, напрямку і перебудови суспільної свідомості сучасності. Концепція нової людини на зламі віків, породжена імперативом доби, накреслює принципово відмінний від попереднього характер взаємин між окремою особистістю та суспільством. Своєрідність української літературно-філософської традиції визначається наявністю в її складі виразних типологічних ліній, що перебувають у стосунках із зарубіжною філософською традицією та пріоритетними вченнями її персоналій: натуралістичні оцінки культури (І. Франко), кон-

цепція федералізму (М. Драгоманов), імпресіоністичні тенденції (М. Коцюбинський, Леся Українка), “абстрактні філософічні теми, лірика рефлексійна, містика” (Уляна Кравченко), роль інтелігенції у становленні державності (В. Винниченко) – в їх творчості ідеал людини, її всебічний розвиток, виховання особистості є провідною ідеєю; і вони продемонстрували ідеал людини, у який вклали все те найкраще, що створив народ у розумінні сутності людської особистості та її призначення. Так, Леся Українка, наприклад, пропонує зосередити свої зусилля на діяльній боротьбі за нове буття, вона “створює нове світобачення, в центрі якого – проблема свободи” [1, с. 32]. Нову художню концепцію буття оригінально втілено Лесею Українкою в морально-етичній сфері, зокрема авторські ідейні акценти зосереджуються, як правило, у площині людини, її самосвідомості. Епоха, на яку припадає творчість Лесі Українки, відзначається підвищеною увагою до моральних проблем, глобальний перегляд головних філософських категорій у естетиці того часу потребував нового співвідношення конкретного й загального, особистого й суспільного. Епоха кінця XIX – поч. XX століття характеризується активізацією філософських шукань в українській культурі, літературі зокрема, а схильність Лесі Українки до філософського осмислення дійсності відзначалась багатьма дослідниками. Об’єктом загального інтересу в культурі кінця XIX та початку XX століття стають філософські аспекти самоусвідомлення людини. Імперативи часу повною мірою стосувалися і творення нового типу людини, гармонійної особистості. Витоки яскравої авторської своєрідності творчості мислительки слід шукати в концептуальному переосмисленні зв’язку “людина – людина”, а визначальною рисою стилю Лесі Українки є те, що кожна її особиста тема, зростаючи до найбільших епохальних узагальнень, набуває смислу і значення лише в міру своєї громадянської значущості. Нерозривна єдність особистого і загального, “свого” і “чужого” органічно властива творчості поетеси. Основні художньо-філософські площини творчості Лесі Українки – це площини реальності й ідеалу, дійсності і мрії, думки й почуття, явища і сутності. У межах цих площин з’являється новаторське трактування етичних цінностей та їх взаємного співвіднесення. Творчість Лесі Українки визначає екзистенційну домінанту особистості. У вірному, несхитному, навіть самовідданому служінні духовному визволенню людини, у діянні на благо людини мислителька бачила призначення свого героя. Ця істина й формує моральний імператив,

якому підлягає свідомість Лесиної особистості у найскладніших ситуаціях вибору. Такий моральний імператив є отим “голосом душі”, що не дає людині “схибити” навіть у найважчі моменти. “Можна все згнітити, – наголошувала поетеса, – за винятком голосу душі, – він дасть себе почути і в дикій пустелі, і серед натовпу, і навіть перед царями”. Твердість, незламність духу лежить в основі Лесиноного екзистенціалізму, вона переконана: випробування не зломлять, а загартують сильну духом особистість. Особистість у творчому доробку Лесі Українки постійно відкрита для самовдосконалення самоаналізу, творчості, гостро відчуває потребу ставити і розв’язувати актуальні питання доби. Українська літературно-філософська традиція є екзистенційно спрямованою за своїм ідейно-тематичним змістом, адже вищеназвані представники (і не тільки названі) української літературно-філософської традиції, звертаючись до духовного багатства українського народу, розкривали його чистий дух, велику героїчну душу, одвічне прагнення до добра, тим самим продовжували національну кордоцентричну традицію, при цьому їхня творчість відіграла чимале значення у формуванні екзистенційного світобачення української філософії, хоча у них немає вибудованої своєї філософської системи, але їм притаманні глибокі філософські міркування [6, с. 24-25].

З давніх-давен українська філософська думка тяжіє до вирішення складних онтологічних питань у тісному зв’язку з проблемою людської екзистенції – і саме в площині тлумачення моделі людини в контексті літературно-філософської традиції вимальовуємо горизонталь людського світовідношення і пізнавальної діяльності – свободи, – що і визначає “сміслові шари предметно-діяльнісного світовідношення”. Літературно-філософська традиція відображає світ як цілісність у його розвитку й суперечностях, та демонструє чималий інтерес до проблеми людини, умовно накреслюючи модель духовно незалежної, активної особистості індивідуалістичного самозаглиблення. Саме тому сучасній людині варто звертатися до тих антропологічних принципів, що обґрунтовані у творах українських мислителів, вони допоможуть людині у власній практичній діяльності бути креативною особистістю. Практична діяльність є своєрідним перетворенням наявного порядку положення речей у світі як феноменів духовної, наукової культури, вона завжди спрямована у майбутнє, передбачаючи вибір нових життєвих підкорень. Орієнтована способом свого буття (практикою) не на наявний стан навколишнього середовища (він

не задовольняє людину), а на стан, змінений у напрямі його пристосування до потреб людини, практика для успішної реалізації такої зміни повинна мати уявлення про цей майбутній стан навколишньої дійсності. Присутність свободи є визначальною духовною позицією особистості, яка трансформується в пізнання і культуру. Ці світоглядні аспекти зумовили виокремлення поняття свободи в структурі антропологічного розвитку сучасної наукової культури. Так, наприклад, на думку І. В. Бичка, людина, що прагне свободи, є творцем знання, за допомогою якого визначається певний простір культури. Однією з основних потреб особистості є потреба в творчості, в свободі самореалізації, в прагненні вийти за межі суспільної необхідності, самовизначитися у власному житті. Варто прислухатися до твердження І. В. Бичка про те, що свобода є властивістю людини не тільки завдяки гіперактивному перетворенню навколишнього світу, а народжується в умовах активного, гармонійного, цілісного буття людини. Людина починає відчувати себе так ніби водночас перебуває у двох вимірах: один – це старий буденний світ здорового глузду, логіки та причинно-наслідкових зв'язків, де усе відбувається згідно зі старим, добрим розумом, інший – якийсь жахливий, алогічний, недетермінований, який постійно перебуває в сусідстві з раціональною сферою буття [3, с. 89]. Звідси, практика як перетворення людиною природного і суспільного середовища є самим способом існування людини, вона дає матеріал пізнанню, визначає характер його засобів, рівень і особливості відображення дійсності. Практична діяльність має відображати креативні можливості не тільки духовної, а і наукової культури, адже представляє основне світоглядне підґрунтя людської свободи у випробовуваннях життєвої долі і призначення [3, с. 17]. Вирішення актуальних проблем сучасності потребує такої моделі людини, яка б поєднувала в собі принципи субстанційної єдності у взаємодії суперечливих поглядів на суть духовності сучасної особистості, зокрема розв'язання тих суперечностей, які виникають між різними підходами до розуміння суті національно-духовної культури нашого народу, співвідношення цієї культури із загальнолюдськими духовними цінностями. Основою пізнання, що безпосередньо взаємодіє з категорією свобода, виявляється ідеальний спосіб опанування дійсністю, духовне освоєння світу, спрямоване на досягнення істини, достовірного знання дійсності. На рівні практичної діяльності людини – це процес гуманізації світу: “пізнання, саме по собі не змінює світ, а немов би визна-

чає шлях до його предметно-чуттєвого перетворення” – зазначає І. В. Бичко, а пізнавальний процес відображає не саму реальність як таку, а “конструктивні схеми” речей і процесів, що складають її, і тому відображає не тільки “здійсненні” варіанти цих схем (дійсність, наявний стан речей), але й одночасно і всю сукупність нездійснених варіантів, тобто – можливості [3, с. 44].

Можна зробити своєрідний підсумок, що дозволяє вималювати своєрідну формулу: пізнання – творча діяльність – пізнавальна діяльність, де пізнавальна діяльність трактується крізь призму постійної присутності у світосприйнятті людини свободи, а це в свою чергу поставить людину перед вибором між істиною і хобою, що дозволить по-новому бачити світ, а процес гуманізації дійсності, що супроводжується вирішенням динамічних перипетій свободи, виступає своєрідною онтологічною характеристикою людської діяльності. Гармонійно, активно пізнаючи світ, людина приходить до пізнання самої себе, і процес пізнавальної діяльності постає вже не формально-логічним відчуженням від сутності людини, а робить пізнавальну діяльність своєрідною складовою формування гармонійної дійсності, що передбачає присутність смислово-ціннісного діалогу людини і світу.

Література:

1. Бичко Ада. Леся Українка: Світоглядно-філософський погляд. – К.: Український Центр духовної культури, 2000. – 186 с.
2. Бичко І. В. Українська ментальність і проблема гуманізації національної вищої освіти // Розбудова держави. – 1993. – С. 58-83.
3. Бычко И. В. Познание и свобода. – М.: Политиздат, 1969. – 215 с.
4. Вишневський Омелян. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики). – Дрогобич: видавець Святослав Сурма, 2010. – 160 с.
5. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. – К.: Знання України, 2002. – 578 с.
6. Українська філософсько-літературна традиція: екзистенціальні проблеми / Валерій Скотний, Любов Гамаль та інші. – Дрогобич: Вимір, 2008. – 245 с.

Рекомендовано до друку рішенням кафедри культурології та українознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, протокол № 16 від 8 червня 2012 року